

Teodora Shek Brnardić

Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
Zagreb

TAVERNIK, TAVERNIKALNI SUD I TAVERNIKALNO PRAVO

UDK 34(091)(497.5)"12/17"

Izvorni znanstveni članak

U radu autorica raspravlja o nezavisnosti gradskog suda u slobodnim kraljevskim gradovima kao o bitnoj komponenti njihove autonomije, službi tavernika i njegovoj povezanosti s gradskim sudovima, vršiocima taverničke dužnosti važnim za hrvatsku povijest, strukturi tavernikalnog i personalnog suda, sadržaju tavernikalnog prava te o pitanju tavernikalnih i personalnih gradova u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj od XIII. do XVIII. st.

Uvod

S gledišta pravno-povijesnog istraživanja, samostalnost i nezavisnost sudske nadležnosti slobodnih kraljevskih gradova, kao neodjeljiva sastavna dijela njihova autonomnog položaja, jedno je od važnih obilježja tih gradova u periodu feudalnog društveno-ekonomskog sustava na području Ugarske, ali i Hrvatske i Slavonije. Isto se tako zamjećuje njihovo uporno nastojanje za raspolaganjem nad tim važnim elementom njihova posebnog položaja. Taj položaj posebno se očitovao u samostalnom prvostupanjskom sudskom sustavu u tim gradovima, a osobito i u njihovu nastojanju da budu podređeni zasebnom prizivnom sudu, kojem je predsjedao jedan posebni kraljev službenik – tavernik. Cilj je i namjera ovoga rada prikazivanje sudbenog položaja i organizacije slobodnih kraljevskih gradova u odnosu na tavernika i tavernikalni sud, kao i sama struktura tavernikalnog suda i prava, s posebnim

osvrtno na pravo i nastojanje pojedinih gradova Slavonije i Hrvatske da budu uvršteni među tavernikalne gradove.¹

Slobodni kraljevski gradovi (*liberae regiaeque civitates*)

Pojava slobodnih kraljevskih gradova (*liberae regiaeque civitates*) po svojim organizacijskim počecima pada u prvu polovinu XIII. st., a rezultat je dugotrajnog, prije svega gospodarskog procesa, kojeg su pratile i temeljite društvene promjene. Oni su nova pravna kategorija među slobodnim gradovima, nastali iz saveza vladara, tj. kraljeva ili hercega, i građana. Vladari, hercezi ili banovi (u vladarevo ime) izdavali su privilegije na temelju kojih su građani stjecali bolji pravni, društveni i gospodarski položaj. Gradovi su bili formirani kao samostalne općine (*communitates*) s vlastitim činovnicima, prije svega sucem (*maior villae, iudex civitatis, villicus, richtardus*), ponegdje i vijećnicima (*maiores, seniores*), a imali su i neka autonomna prava.² Svim su građanima bila zajamčena osnovna kolonistička prava: slobodno kretanje i oporučivanje, a povlastice su sadržavale i odredbe o trgovanju.³ Najvažnije povlastice ipak su bile te, da su ti gradovi bili *sui juris*, odnosno da općina nije bila podložna vlastelinskoj ili kakvoj drugoj jurisdikciji, osim vladareve,⁴ i da su imali *jus statuendi* ili *jus condere statuta*, tj. da za svoju sredinu sami donose propise, koji se nazivaju "statutima".⁵ U sklopu toga gradovi su imali i "pravo mača" (*ius gladii*),

¹ Zbog oskudnosti podataka u svezi sa zadanom temom neće moći biti obrađeni svi slobodni kraljevski gradovi na području Hrvatske i Slavonije, već će najviše biti riječi o zagrebačkom Gradecu. Isto tako, spominjat će se i slobodni kraljevski grad Ilok, koji je posebno važan zbog zbirke svoga statutarnog prava "Iločke pravne knjige" ili "Iločkog statuta" iz 1525, koja sadrži odredbe tavernikalnog prava, iako sam grad nije pripadao području srednjovjekovne Slavonije i nije se nalazio pod neposrednom banovom vlašću, nego pod izravnom kraljevom upravom. O tome v. L. Margetić, "Iločka pravna knjiga (tzv. Iločki statut)", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 44/1994 1–2: 93–112 i Rudolf Schmidt, Statut grada Iloka iz godine 1525, *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, vol. XII, Zagreb 1938.

² Marko Kostrenčić, *Nacrt historije hrvatske države i prava*, Zagreb 1956, 33 i 211.

³ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 292–293. Kako predmet rada nije ustroj slobodnih kraljevskih gradova, već njihova veza s tavernikom i tavernikalnim sudom, ovdje se neće nabrajati i analizirati pojedine povlastice tih privilegija. O tome v. daljnju literaturu, npr. Fedor Breitenfeld, "Zagreb-kraljevski i slobodni grad na brdu Grech", *Revija Zagreb* 1/1935, 1–8; Nada Klaić, "Postanak slobodne kraljevske varoši na brdu Gradecu", *Zagrebačka panorama* 11–12/1962, 34–35; Nada Klaić, *Povijest Zagreba*, sv. I, Zagreb 1982; Franjo Buntak, *Povijest Zagreba*, Zagreb 1996 itd. Vrlo dobar prikaz pitanja motiva i pravih razloga pojave slobodnih kraljevskih gradova u Slavoniji dala je dr. Magdalena Apostolova Maršavelski u svojoj knjizi "Zagrebački Gradec-iura possessionaria", Zagreb 1986, 9, bilj. 1.

⁴ *Sui juris autem dicuntur esse, qui in nullius potestate consistunt*. Werböczy István Hármaskönyve (dalje Hármaskönyve), ur. Sándor Kolosvári i Kelemen Óvari, Budapest 1897, 196.

⁵ To pravo nije bilo neograničeno, a ti statuti bili su valjani uz tri pretpostavke: da su u skladu s postojećim zakonima i kraljevskim odredbama, da ih je donijela većina građana i da ih je kralj prije primjene potvrdio. v. Hármaskönyve, 388–389 i Zlatko Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732, Zagreb 1952, 5.

odnosno pravo provođenja kaznene jurisdikcije na svom području⁶, a prizivni sud bio im je sam vladar.⁷ Upravo je *ius gladii* bio jedna od najznačajnijih privilegija kojom se status slobodnog kraljevskog grada odvojio od statusa gradova koji svoj privilegij nisu stekli od vladara.⁸

Proces nastajanja slobodnih kraljevskih gradova do kraja XIII. st. bio je ne samo politički,⁹ nego i ekonomski uvjetovan, i oni se, kao posebne gospodarske jedinice unutar tadašnjeg društva, ne stvaraju voljom vlastelina, već kao nužno potrebna središta razmjene za vlastelinstvo u kojem su naturalna podavanja bila zamijenjena novčanima. U XIV. st. ekonomska potreba za osnivanjem slobodnih gradova postaje znatno manja, pa vladari neće trebati toliko podizati nove gradove zbog gospodarskog napretka zemlje.¹⁰

Slobodnim kraljevskim gradovima nije uvijek bilo lako otimati se iz ruku velikaša. Stoga su uvijek iznova nastojali potvrditi svoje povlastice kod svakog novog vladara, a pogotovo onda kad nakon Arpadovića dolaze na vlast Anžuvinci. S druge strane, upravo u to doba razvijaju se slobodni kraljevski gradovi u čimbenike od sve većeg značenja u političkom životu zemlje. Taj proces dostiže svoj vrhunac za vladavine kralja Žigmunda (1387–1437), kada ovi gradovi dobivaju status četvrtog državnog staleža. S jedne strane postaju vlasništvo Svete Krune koja je predstavljala državu, a s druge strane njeni direktni članovi s pravom članstva u Saboru.¹¹

⁶ Emericus Kelemen, *Institutiones juris privati Hungarici*, sv. I, Pestini 1814, 283.

⁷ To nije uvijek bio slučaj, već je to ovisilo o tome, tko bi im dodijelio privilegij. Križevcima je, na primjer, ban Stjepan u kraljevo ime dodijelio 1252. privilegij i njime podijelio građanima Križevaca iste povlastice, kakve su imali građani Gradeca. Križevački je sudac ili načelnik (*maior villae*) imao, doduše, "pravo mača" (*ius gladii*), ali mu je prizivni sud u XIII. st. bio banski, a ne kraljevski kao kod ostalih kraljevskih gradova. v. Tadija Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje CD), sv. IV, Zagreb 1907, 490 i 538, CD V, Zagreb 1908, 513 i Klaić, n.dj., 306.

⁸ Apostolova-Maršavelski, n.dj., 12.

⁹ Povlastice slobodnih kraljevskih gradova u to doba proistječu i iz odnosa snaga i nastojanja središnje kraljevske vlasti (u vrijeme slabih vladara iz dinastije Arpadović) da nađe nova uporišta svojoj političkoj moći.

¹⁰ Klaić, n.dj., 531. U srednjovjekovnoj Slavoniji, primjerice u XIII. st., bilo je osnovano 11 slobodnih kraljevskih gradova, a u XIV. st. samo 7. *ibidem*.

¹¹ Ákos Timon, *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte*, Berlin 1904, 683. v. II i III dekret kralja Žigmunda iz god. 1405, *Corpus iuris Hungarici* (dalje CIH), sv. I, Budae 1822, 171–177 i 177–180. Ipak, treba reći da je njihovo pravo glasovanja na saborima, tj. odlučivanja o državnoj politici, bilo vrlo ograničeno. Tako su, primjerice u hrvatsko-slavonskom saboru svi slobodni kraljevski gradovi zajedno tretirani kao jedna plemićka osoba (*una nobilis persona*).

Tavernik (*tavernicus* ili *magister*¹² *tavernicorum regalium*)

Služba tavernika razvila se iz dvorske službe nadglednika i čuvara kraljevskog blaga. U zapadnim zemljama ovaj službenik nosio je naziv komornik (*camerarius*), dok je na ugarskom dvoru bio nazivan t a v e r n i k o m¹³ (*tavernicus*), prema slavenskoj riječi *tovor* (hrv. škrinja).

Njegova funkcija stekla je važnost preuzimanjem nadležnosti nad gospodarskim poslovima kraljevskog dvora, kada tavernik postaje predstavnik kraljevske komore.¹⁴ Tavernikov ured imao je dvorski karakter i pojam njegove funkcije izjednačio se s funkcijom blagajnika ili rizničara, kao upravitelja kraljevskih prihoda i rashoda. Tavernik je dalje predstavljao "prirodno vlasništvo" (*dominium naturale*) kraljevo i zbog toga su pod njegovim nadzorom i upravom stajala i kraljeva krunska dobra, među kojima su se nalazili i slobodni kraljevski gradovi. S druge strane on je upravljao i njihovim oporezivanjem, koje se temeljilo na najvišoj kraljevoj "prirodnoj vlasti."

Tavernikova služba postaje javna, odnosno prava zemaljska služba, tek s postizanjem gradskih slobodina, kojih je središnja točka bilo izuzeće tih doseljenih zajednica od vlasti kraljevskog župana i bana te njihovo stavljanje pod neposrednu kraljevu vlast. Ovu neposrednu kraljevu jurisdikciju nad gradovima vršio je tavernik. On je u kraljevskoj kuriji rješavao žalbe protiv presuda gradskih sudova, jer su oni stajali pod kraljevim *dominium naturale*, a porezi, koji su pripadali kralju kao vlastelinu, tvorili su glavni izvor prihoda kraljevske riznice.

Slobodni kraljevski gradovi, kao sastavni dio krunskih dobara, bili su bez iznimke izuzeti, bilo od vlasti sedmogradskog vojvode, ako bi se nalazili u Sedmogradskoj, bilo od vlasti bana, ako bi se nalazili na području Slavonije.¹⁵

¹² *Comites* ili *magistri* nazivali su se posebni dvorski službenici, koji su upravljali kraljevskim domenama. Timon, n.dj., 254.

¹³ Drugi hrvatski nazivi za tavernika, koji se pojavljuju u izvorima, su "tovarnik", "tarnik" (prema mađ. *tárnok*) i "tarnikmeštar." v. Vladimir Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, sv. II, Zagreb 1908–1922, 1442.

¹⁴ Tavernik je vjerovatno imao sličnu funkciju "postelniku" iz doba hrvatskih kraljeva. Naime, kako je hrvatski dvor u ranom srednjem vijeku bio uređen po uzoru na zapadno-europske dvorove, ta je služba bila vjerovatno jednaka ili slična istoimenim dostojanstvenicima spomenutih dvorova. "Postelnik" je naš narodni naziv za dvorskog službenika, koji se na franačkom dvoru za Karolinžana zvao "komornik" (*cubicularius* odn. *camerarius*), a ranije, za Merovinžana, "rizničar" (*thesaurarius*). On je trebao voditi brigu o stambenim prostorijama, pokućstvu, odijelu, dragocjenostima, blagajni i općenito o svim pokretinama vladara i članova njegova doma. v. Milivoj Maurović, Opća pravna povijest, sv. I, Zagreb *sine anno*, 176 i Ante Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb 1940, 128.

¹⁵ Timon, n.dj., 191.

Gradovi nisu bili podložni taverniku samo u pogledu pravosuđa, nego i u pogledu uprave. On nije bio samo njihov vrhovni sudac, nego ujedno i vrhovni upravitelj. To je značilo, da je on, s jedne strane, u kraljevom interesu nadgledao i kontrolirao gradske samouprave, a s druge strane morao ih je po dužnosti štititi od napada zemaljskih vlastelina i moćnika. Gradovi su stoga taverniku davali točno utvrđenu godišnju plaću, a za Novu godinu dodjeljivali posebne darove.¹⁶

Zajedno s političkim utjecajem gradova i njihovim značenjem u upravnom životu, stalno se povećavao i ugled tavernikata tijekom XIII. st.¹⁷

Tavernik je bio velikaš koji je po svom položaju pripadao među najviše državne velikodostojnike, koji su se nazivali državnim baronima (*veri barones regni, barones ex officio*). U red državnih barona ubrajali su se palatin (*palatinus*), dvorski sudac (*judex curiae regiae*), ban Hrvatske i Slavonije (*banus regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*) i kraljevski tavernik (*magister tavernicorum regalium*).¹⁸

Pod tavernikovom nadležnošću nalazili su se sljedeći kraljevski službenici: komorni grofovi ili predstojnici kovnice novca (*comites camerarii*), ubirači solarina (*salinarii*), mjenjači novca (*monetarii*), ubirači daća i poreza (*tributarii*) i carinici (*telonarii*). Svi ovi službenici morali su biti plemići.¹⁹

Tavernik je, poput ostalih službenika sa sudskim funkcijama (palatin, dvorski sudac, personal, ban i sedmogradski vojvoda) posjedovao i svoj autentični pečat.²⁰ Tim pečatom on bi pečatio presude donesene na tavernikalnom sudu

¹⁶ CIH II, 182 i Timon, n.dj., 687.

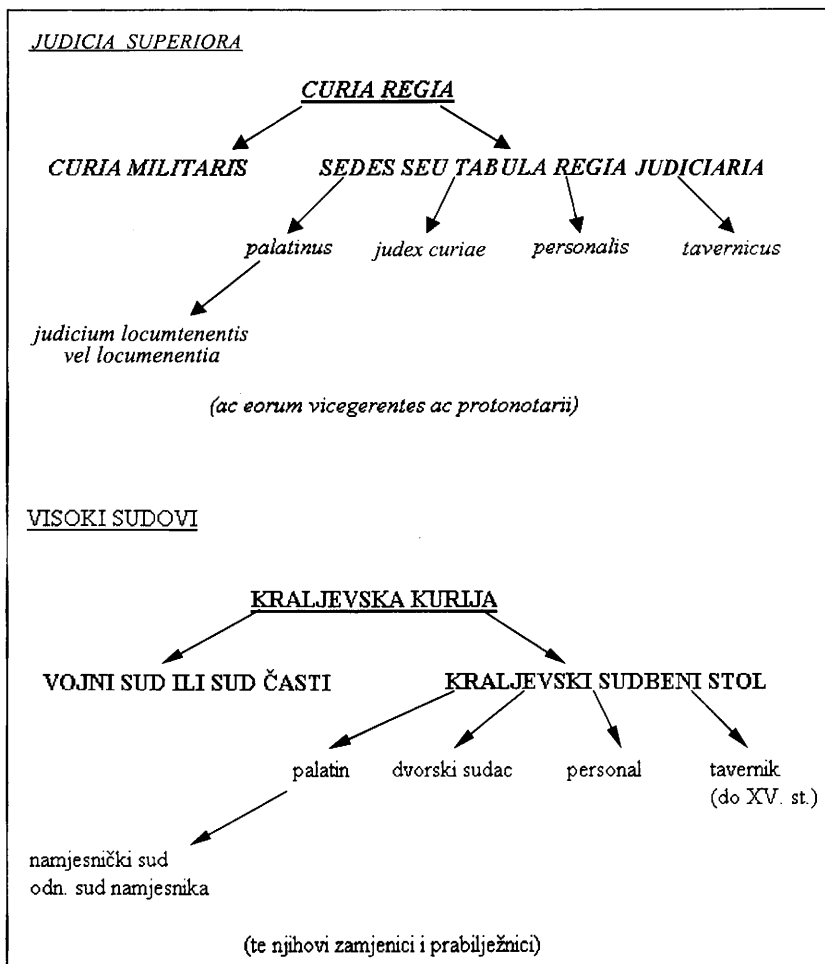
¹⁷ To se vidi i u dekretu iz 1290. g., kada se služba tavernika navodi na drugom mjestu (neposredno iza palatina), među službenicima kojih je postavljanje zahtijevalo odobrenje Sabora. Timon, n.dj., 191.

¹⁸ Mihajlo Lanović, *Privatno pravo Tripartita*, Zagreb 1929, 162. Werböczy navodi da je važan privilegij državnih baruna, a ujedno i kriterij državnog barunata, bilo poimenično navođenje baruna u zaključnim klauzulama kraljevskih dekreta i privilegija. v. Hármaskönyve, 176.

¹⁹ v. čl. XXIV Zlatne Bule kralja Andrije II. iz 1222. u CIH I, 152.

²⁰ Timon, n.dj., 492.

Shematski prikaz hijerarhije sudova, koji su se održavali u kraljevskoj kuriji na Budimu:²¹

U XIV. st. nastupaju važne promjene u središnjoj organizaciji državne uprave: financijska nadležnost tavernika postupno prelazi na novootvoreni ured blagajnika

²¹ Ovaj shematski prikaz napravljen je prema prikazu sudske hijerarhije A. Dabinovića u knjizi "Hrvatska državna i pravna povijest". Dabinović, n.dj., 350–352.

(*summus thesaurarius*), što se završava 80-ih godina XIV. st., u vrijeme kada se odvaja sudska nadležnost tavernika.²² On počinje vršiti samo kraljevu sudbenost nad novoosnovanim kraljevskim i slobodnim gradovima i ubirati davanja, na koja su se ti gradovi obvezali u privilegiju o svojem osnivanju. Početkom XV. st. on se seli iz kraljevske kurije i zasjeda samo u svojoj kuriji na Budimu.

Tavernik je imao i jednog ili više zamjenika ili podtavernika (*vice-tavernici*), koji su ga zastupali u gradskim sporovima.²³

"Taverničke obitelji"

Pristup visokim, utjecajnim i važnim službama nisu imale u XVII. i XVIII. st.²⁴ sve velikaške obitelji, već je relativno malo njih dominiralo u važnim kraljevskim službama: ceremonijalnim, administrativnim, sudskim, vojnim i crkvenim. Tako se na listi nositelja visokih dužnosti tijekom XVII. i XVIII. st. neprestano ponavljaju ista obiteljska imena: Eszterházy, Batthyány, Forgách, Thurzó, Pálffy, Illésházy, Károly, Zrinski, Nádasdy, Erdödy, Drašković, Csáky, Zichy, Révay, Drugeth i Frankapan. Ova ekskluzivna grupa od šesnaest obitelji unutar velikaškog staleža posjedovala je izuzetnu povlaštenost prilikom dobivanja visokih državnih službi. To, dakako, ne znači da i pripadnici ostalih obitelji nisu povremeno također dobivali spomenute službe, ali to se nije dešavalo tako često.²⁵

Služba tavernika pripadala je također u red najviših državnih službi i na ovoj su se dužnosti često izmjenjivali jedni te isti velikaši. Tako su mnogi dostojanstvenici, nakon obavljanja službe hrvatskoga bana preuzimali službu tavernika. I ovdje se u XVI, XVII. i XVIII. st. pojavljuju članovi obitelji Zrinski, Erdödy, Forgách, Thurzó, Csáky i Drašković. Najpoznatiji od tavernika, kojih su zasluge bile vezane uz hrvatsku povijest, bili su sljedeći velikaši: Ivan Thúz de Laak (+1498) – 1466–1469. hrvatski ban, a 1478. tavernik;²⁶ Toma Nádasdy (1498–1562) – 1537. hrvatski ban,

²² Mertanová, n.dj., 18, bilj. 8. O službi tavernika v. dalje Boreczky, E.: *A király tárnokmester hívatála 1405-ig* [Služba kraljevskog tavernika 1405.g.], Budapest 1962 i Szentpétery, I.: *A tárnoki itelöszék kialakulása* [Razvoj tavernikalnog suda], *Századok* 68/1934, 511–530.

²³ Hrvatski sabor god. 1659. također uvida nužnost postojanja službe tavernikova zamjenika u Slavoniji zbog neredovitosti održavanja tavernikalnog suda, a time i nemogućnosti revizije parnica unutar određenog roka. Na ovaj bi se način bile posebno revidirale parnice u pitanjima dugova i nasilja između građana slobodnih kraljevskih gradova i plemića. Josip Buturac, Mirko Stanisavljević, Ranko Sučić, Vesna Šojat, Bartol Zmajčić, *Zaključci Hrvatskog sabora* (dalje *Zaključci*), sv. I, Zagreb 1958, 239.

²⁴ Pojava tradicije obnašanja visokih službi unutar jedne velikaške obitelji vezana je uz dolazak Habsburgovaca na hrvatsko i ugarsko prijestolje 1527. Upravo Habsburgovci počinju dodjeljivati velikaškim obiteljima u naslijeđe naslove "barun" i "grof", tako da su u XVIII. st. članovi preko 100 velikaških obitelji nosili te naslove. O tome v. Peter Schimert, *The Hungarian nobility in the 17th and 18th century*, u: *The European nobilities II*, ur. H.M. Scott, London and New York 1995, 150–154.

²⁵ Schimert, n.dj., 152.

²⁶ Magyar életrajzi lexikon, sv. II, 918.

1536, 1537. i 1543. tavernik²⁷, 1554. palatin,²⁸ Nikola Šubić Zrinski (1508–1566) – 1542–1556. hrvatski ban, 1558. i 1561. tavernik,²⁹ Juraj Zrinski (1549–1603) – sin Nikole Šubića Zrinskog, 1567, 1598, 1602. tavernik;³⁰ Ivan II. Drašković (1550–1613) – 1595–1608. hrvatski ban, 1609, 1610. i 1613. tavernik;³¹ Toma Erdödy (1558–1624) – u dva navrata, 1584–1596. i 1608–1615. bio je imenovan hrvatskim banom, a tavernikom 1603.³² i ponovno 1616. nakon bezuspješnog kandidiranja za palatina;³³ Juraj Erdödy (1620–1682) – unuk Tome Erdödyja, brat Imrin, tavernik 1681–1687;³⁴ Imra Erdödy – unuk Tome Erdödyja, brat Jurjev, 1662. obavljao je službu tavernika.³⁵

Tavernikalni sud (*sedes tavernicalis*)

U sudskom je postupku tavernik, kao kraljev sudac, rješavao žalbe protiv presuda gradskih sudova, ali i sporove između plemića i gradova. Još u XIV. st. on sudi zajedno s palatinom ili dvorskim sucem u kraljevskoj kuriji, s prisjednicima kraljevskog sudbenog stola. To su bili suci iz redova baruna, prelata i zemaljskih plemića, koji su ondje boravili. Sama je služba tavernika bila rezervirana za pripadnike visokog plemstva, što je bilo učinkovito sredstvo pritiska plemstva na gradove.³⁶ Sastav tavernikalnog suda isključivo od predstavnika plemstva povećavao je nepov-

²⁷ U *Magyar életrajzi lexikon* navodi se da je Toma Nádasdy 1540. bio državni sudac (mađ. *országbíró*, lat. *iudex curiae regiae*), Štefania Mertonová, međutim, u svojoj monografiji "Ius tavernicale", Bratislava 1985, navodi podatke da je isti 1536, 1537. i 1543. g. obnašao dužnost tavernika. Mertonová, n.dj., 69, 74, 75 i 77.

²⁸ *Magyar életrajzi lexikon* II, 259.

²⁹ U bilješci o Nikoli Šubiću Zrinskom u *Magyar életrajzi lexikon* II, 1086–1087, nalazi se samo podatak da je isti obnašao dužnost tavernika, ali bez vremenskog određenja. Š. Mertonová navodi na dva mjesta u svojoj knjizi podatke o djelovanju Nikole Šubića Zrinskog kao tavernika iz godina 1567. i 1561. Mertonová, n.dj., 77 i 107.

³⁰ v. prethodnu bilješku. U slučaju Jurja Zrinskog Š. Mertonová navodi na tri mjesta podatke o njegovom tavernikovanju, tj. god. 1567, 1598. i 1602. S obzirom na nedostatak podataka o trajanju njegove službe, iz ovog podatka proizlazi da je on tavernikovao preko 35 godina, u slučaju da je cijelo vrijeme obnašao tu službu. Mertonová, n.dj., 77, 80 i 108.

³¹ Mertonová navodi u svojoj knjizi na nekoliko mjesta (str. 80 i 129) izvore, koji sadržavaju podatke o djelovanju Ivana II. Draškovića kao tavernika god. 1610. i 1613. Isto tako u CIH I, 656, u zaključku II. dekreta kralja i cara Matije II. iz god. 1609, pojavljuje se Ivan II. Drašković kao tavernik: ... *Joanne Draskovith de Trakostyan, magistri tavernicorum*. Godinu dana ranije, tj. 1608, Ivan II. Drašković nosi samo titulu kraljevskog rizničara: ... *Joanne Draskovith, magistri cubiculariorum*... v. zaključak I. dekreta kralja i cara Matije II, CIH I, 641. Zanimljivo je da kralj Matija II. tek u siječnju 1610. javlja zagrebačkom Gradecu da je Ivana Draškovića imenovao tavernikom. v. Ferdo Šišić, *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje AC), sv. V, Zagreb 1918, 34.

³² AC, sv. IV, Zagreb 1917, 442.

³³ *Magyarország családai* IV, 64–65; *Magyar életrajzi lexikon* I, 438.

³⁴ *Magyarország családai* IV, 66.

³⁵ *Magyarország családai* IV, 66–67.

³⁶ Mertonová, n.dj., 19 i 20.

jerenje gradova, ne samo u slučaju kada je sudionik parnice bio uz građana i plemić, nego naročito zbog uvođenja načela drugih prava, osim gradskog, u sudsku praksu, kao i ograničavanjem primjene gradskog prava. To, dakako, nije odgovaralo kriteriju potpune sudske autonomije gradova niti je bilo jamstvo njihova nezavisnog položaja. Te okolnosti dovele su do nastojanja gradova da u XIV. st. počnu slati svoje zastupnike kao suce u tavernikalnom sudu (*sedes tavernicalis*).

Ovaj razvoj bio je nerazdvojivo spojen s procesom razvoja gradova u razdoblju Anževinaca i s rastom njihove ekonomske i političke moći u cjelokupnom potencijalu zemlje.³⁷ Kao što je već spomenuto, cjelokupni institucionalni razvoj tavernikalnog suda, uvjetovan nastalim promjenama, smjerao je prema postupnom uklanjanju plemićkih elemenata, pa početkom XV. st. dolazi do suštinske promjene strukturalnog sastava tavernikalnog suda, kojeg su tvorili isključivo zastupnici slobodnih kraljevskih gradova Budima, Košica, Požuna (danas Bratislava), Trnave, Šoprona, Eperješa (danas Prešov) i Bártfe (danas Bardejov).³⁸ Godine 1498, za vladavine Vladislava II. Jagelovića, uvode se osim 7 postojećih tavernikalnih gradova i drugi, npr. Levoča (danas Levice) i zagrebački Gradec.³⁹

Početkom XV. st., kao što je već bilo spomenuto, tavernik se odvaja od kraljevske kurije, te dobiva samostalnu sudsku nadležnost (*praesentia magistris tavernicorum*) i ima sjedište u vlastitoj kuriji na Budimu.⁴⁰

Tavernikalni se sud sastojao od tavernika (*magister tavernicorum regalium*), koji je predsjedao, podtavernika ili tavernikova zamjenika (*vice-magister, vice-tavernicus*), prisegnutog sudskog bilježnika (*juratus sedis notarius*) i od poslanika (*ablegati*) tavernikalnih gradova. Svaki je grad morao za sudske prisjednike (*sedes assessores*) poslati 2–3 starija poznavatelja prava. Premda je bilo uobičajeno da se pozivaju poslanici 12 gradova, za donošenje presude bila je dostatna nazočnost

³⁷ O tome v. posebno II. dekret kralja Žigmunda iz 1405. To su zakoni o drugostupanjskim sudovima gradova, koji su sankcionirali dotadašnje stanje time što su gradovima potvrdili pravo odstupanja sporova u prizivnom postupku taverniku, ili prema privilegijima i vlasničkim rješenjima, nadležnom matičnom gradu v. 1405, II, čl. 4, 8 i 12 u CIH I, 172, 173 i 174. Isto se tako potvrđuje isključiva sudska nadležnost gradskih vijeća u građanskim i kaznenim stvarima kao prvostupanjskog sudskog organa, kao i tavernikalnog suda kao drugostupanjskog sudskog organa za više kraljevskih gradova v. 1405, II, čl. 8, . 3 i 4 u CIH I, 173.

³⁸ Skup postupovnopравnih statuta od 9. ožujka 1456. konkretno navodi spomenutih 7 gradova, sakupljenih u tom sudskom organu. No, u izvorima se tih 7 gradova pojavljuje promjenjivo: npr. izvor (autorica Mertianová ne navodi koji izvor) iz 1441. godine navodi samo gradove Požun i Šopron, dok imena drugih 5 gradova ostavlja anonimnima. v. Mertianová, n.dj., 26–27.

³⁹ v. 1498, III, čl. 38 u CIH I, 287.

⁴⁰ Timon, n.dj., 684.

poslanika 5 gradova.⁴¹ Sud bi zasjedao jedanput godišnje, obično oko svetkovine Obraćanja sv. Pavla Apostola (24.1.), a trajao bi 2–3 dana.⁴²

Svatko tko bi ulagao priziv na ovaj sud, morao bi najprije platiti iznos od 10 forinti,⁴³ a onda bi za 6 tjedana dobivao otpremni nalog (*mandatum transmissionale*) od tavernika, koji bi se slao natrag gradskom magistratu na potvrdu da je priziv na tavernikalni sud zakonito podnesen.⁴⁴ Poziv na sud odašiljao bi ili tavernik ili njegov zamjenik najmanje mjesec dana prije početka zasjedanja suda.⁴⁵

Na zasjedanju suda sudski bi bilježnik ili poslanik grada pročitao izvod iz sudskog zapisnika, a potom bi tavernik s prisjednicima donio presudu. Presude bi se javno čitale u nazočnosti barem dva suca, a potpisivao bi ih tavernik i njegovi prisjednici. Potom bi ih bilježnik zapisivao u tavernikalnu knjigu (*liber tavernicale*), koja je inače bila zapečaćena dvama pečatima, a na početku je sadržavala tavernikalne članke.⁴⁶

Promjenjivost strukturalnog sastava ovog suda, kao i neustaljenost sudjelovanja tavernikalnih gradova i njihovih zastupnika u sudskoj djelatnosti, vidi se u retrospektivnom pregledu protokola pojedinih zasjedanja tavernikalnog suda. Ondje se ne pojavljuju uvijek predstavnici istih gradova.⁴⁷

Sastav sudskog zbora određivao se u nekim slučajevima naredbama vladara, odnosno samog tavernika, koji bi sam izabirao suce. Ako bi sud rješavao sporove između pojedinih gradova, gradskih vijeća i stanovnika tih gradova, ili gradova i susjednih vlastelinstava, onda bi on bio sastavljen od zastupnika tih i okolnih gradova.

Neustaljenost u organizaciji tavernikalnog suda očitovala se i u različitim vremenskim intervalima njegovih zasjedanja, bez ustaljenog sjedišta,⁴⁸ kao i zbog

⁴¹ CIH II, 182.

⁴² CIH II, 183–184.

⁴³ Ova mjera bila je uvedena uz objašnjenje da se ne bi posvuda nepromišljeno prizivalo (*ne passim ac temere appelletur...*). CIH II, 182.

⁴⁴ *ibidem*.

⁴⁵ CIH II, 181.

⁴⁶ CIH II, *ibidem*.

⁴⁷ Mertanová, n.dj., 29.

⁴⁸ Iako je čl. 1 i 12 tavernikalnih članaka bilo određeno da tavernikalni sud zasjeda jedanput godišnje na bilo kojoj lokaciji u slobodnom kraljevskom gradu Budimu, ipak je nakon zauzeća Budima od strane Turaka 1541. godine, bilo određeno čl. 31 da se sjedište suda premjesti u Požun. v. CIH II, 189, 190 i 192. No, ipak se nisu svi tavernici strogo držali odredbe tog članka, pa su u razdoblju od 1541. do 1686, tj. u vremenu kada je Budim bio u rukama Turaka, proizvoljno birali grad gdje će zasjedati tavernikalni sud. Tako je tavernik Toma Erdödy, koji je zadobio naslov nasljednog varaždinskog velikog župana (*perpetuus comes Varasdiensis*), 1617. održao zasjedanje tavernikalnog suda na trgu u Varaždinu. v. Mertanová, n.dj., 83.

rješavanja sporova, koji su pripadali u nadležnost tavernikalnog suda u okviru prvostupanjskog postupka gradskih sudova.

Tavernikalno pravo (*jus tavernicale*)

Tavernikalni sud predstavljao je važan čimbenik u prevladavanju pravnog partikularizma pojedinih gradskih prava tavernikalnih gradova, pri čemu su se pred ovim sudom primjenjivale odredbe pravnih normi gradova pri konkretnom donošenju presuda. Unificirano gradsko pravo, koje je dobilo opći naziv *tavernikalno pravo* (*jus tavernicale*), došlo je u upotrebu, kako na području materijalnog prava, tako i ujednačavanjem pravila i načela postupovnog prava.⁴⁹ Tavernikalni članci (*articuli iuris tavernicalis*), kojih ima 41, određuju sastav, nadležnost i postupak tavernikalnog suda.⁵⁰

Kodifikacija tavernikalnog prava

Kako smo već ranije napomenuli, partikularizam pojedinih gradskih prava nepovoljno je utjecao na djelotvornost presuda tavernikalnog suda, tako da je bilo nužno ujednačiti njegovu sudsku praksu. To je uvjetovalo nastajanje zajedničke pravne zbirke tavernikalnog suda početkom druge polovine XV. st. s ciljem da se pojednostavi i olakša pravni promet između tavernikalnih gradova, a na taj su se način pospješivali trgovački odnosi i porast obrta. Statutarno pravo u tim gradovima ujednačilo se na području stvarnog, obveznog, nasljednog i kaznenog prava, dok je ostalo otvoreno pitanje kodifikacije postupovnog prava. Najstariji zapisani članci tavernikalnog prava (*articuli juris tavernicalis*), koji su se odnosili na to pravo potječu iz druge polovine XV. st.⁵¹

⁴⁹ Martin Juraj Kovačić (Kovachich) u svojoj zbirci tavernikalnog prava pod naslovom *Codex authenticus iuris tavernicalis*, Budaë 1803, prvi daje ovim pravnim načelima naziv *tavernikalno pravo* (*ius tavernicale*). Timon, n.dj., 685.

⁵⁰ Ovi članci uvijek se navode u dodatku zbirke *Corpus Juris Hungarici II* u bilo kojem izdanju. Kako sadržaj ovih članaka ipak tijekom vremena nije ostao nepromijenjen, dobro je usporediti više njihovih izdanja. Najbolja zbirka ovih članaka nalazi se u spomenutoj knjizi Martina Jurja Kovačića *Codex authenticus iuris tavernicalis*.

⁵¹ Š. Mertanová spominje zbirku statuta s nadnevkom 9.3.1456. koja sadrži 28 članaka postupovno-pravnog karaktera koji se dotiču tavernikalnog suda. Ta se zbirka nalazi u zapisu gradskih prava grada Požuna (Magyar Országos Levéltár, Q Mohács elotti gyűjtemény szárendi regeszták DL, 44 815). Isto tako autorica navodi u svezi s istim predmetom zbirku 18 članaka s punim nazivom "*Quæritur, quibus modis, iuribus et consuetudinibus tempore incliti regis Sigismundi dei gratia Hungariae et magister tavernicorum habuerit se in iudicatu. et litterarum emanatione dirigere? - Respondetur hoc modo, per septem civitates liberat.*" Premda zapisi ovih članaka potječu s kraja XV. do XVII. st., ti su se članci postupovnog prava primjenjivali u doba vladavine kralja Žigmunda (1387–1437), kako se vidi iz samog naslova. Mertanová, n.dj., 50 i 51.

Prvi pravi pokušaj kodificiranja tavernikalnog prava desio se 1479, a njegov je tekst predložio tadašnji tavernik Ivan Thúz de Laak,⁵² koji je pripadao među najznaменitije ugarske pravnike.⁵³ Taj kodeks nosi naziv *Vetusta iura civitatum, sive iura civilia* (Stara prava gradova ili stara gradska prava) i sadržava 13 članaka, koji su podijeljeni na četiri dijela, a bave se obiteljskim i nasljednim, stvarnim, obveznim i kaznenim pravom:⁵⁴

I. *super factis haereditatum* (o pitanjima naslijeđenih nekretnina)

II. *super effusione sanguinum* (o prolijevanju krvi)

III. *super factis testamentariis* (o pitanjima oporuka)

IV. *super factis debitorum* (o pitanjima dugovanja)

Što se tiče postupovnog prava, u njemu je dotaknut samo postupak na drugostupanskom sudu, dok je trećestupanski (personalni) sud ostao netaknut.

Kodeks tavernikalnog prava bio je noveliran 1499. kada je bila izdana manja zbirka postupovnopравnih odredaba, potvrđena od Vladislava II. Tu se spominje primjena gradskog prava na trećem stupnju, tj. pred personalnim sudom te se ograničavaju vrijednosti parnica pred tavernikalnim sudom.⁵⁵

U razdoblju između 1541. i 1599.⁵⁶ nastao je ponovno novelirani kodeks tavernikalnog prava kojim je bilo regulirano materijalno i postupovno pravo, dok je zadnje noveliranje postupovnih normi tavernikalnog prava bilo provedeno 1602. za vladavine Rudolfa II.⁵⁷ U ovom posljednjem noveliranom kodeksu nalaze se sve

⁵² On je obnašao dužnost tavernika od 1479. do 1481, za kraljevanja Matije I. Korvina (1458–1490). v. prije.

⁵³ Mertanová, n.dj., 52 i 53. Martin Juraj Kovačić objavio je dva vrlo slična teksta tog kodeksa u knjizi *Codex authenticus iuris tavernicalis i Vetusta iura civilium sive iura civilia*, Budae 1803, 87–255.

⁵⁴ CIH II, 181 i Timon, n.dj., 685. U Iločkoj pravnoj knjizi, tzv. Iločkom statutu iz godine 1525. nalazi se također tekst tavernikalnog prava, koje se bavi pitanjima nekretnina (II. knjiga), kaznenog prava (III. knjiga), nasljednog prava (IV. knjiga) i postupka (V. knjiga), a prvo poglavlje II. knjige započinje riječima *Incipiunt iura secundum consuetudinem octo liberarum civitatum, sub quibus civitas Wylak se regit, ...* Pravni sustav Iloka bio je, dakle, prilagođen sustavu ostalih tavernikalnih gradova, a to je pravo vjerojatno po prvi put dodijelio gradu kralj Ladislav V. u privilegiju od 5. veljače 1453, kada su Iloku bila podijeljena sva prava koja su bila priznata gradu Budimu. Taj je privilegij bio izdan gradu na molbu Nikole Iločkog, sedmogradskog vojvode i mačvanskog bana, a kasnije ga je potvrdio kralj Ludovik II. u privilegijima od 13. prosinca 1525. i 18. veljače 1526. Margetić, n.dj., 95. Treba napomenuti da sadržaj članaka Iločkog statuta gotovo u potpunosti odgovara kodeksu Ivana Thúza de Laaka, što se i poklapa s činjenicom da je najstariji privilegij gradu bio izdan 1453. v. Margetić, n.dj., 98–100.

⁵⁵ Ti članci čine sastavni dio zbirke tavernikalnog prava. O ograničavanju vrijednosti parnica pred tavernikalnim sudom v. poslije.

⁵⁶ Za razdoblje nakon Mohačke bitke 1526. karakterističan je gubitak dokumenata pravnog karaktera koji bi se doticali rada tavernikalnog suda, no oni vjerojatno obuhvaćaju zbirku postupovnog prava iz 1479. Mertanová, n.dj., 226.

⁵⁷ Mertanová, n.dj., 227. Zaključak (*conclusio*) iz te kodifikacije dolazi uvijek kao dodatak tavernikalnim člancima i odredbama. v. CIH II, 187.

najvažnije odredbe postupovnog prava iz prethodnog razdoblja, jedino što se ondje nalaze posebne odredbe koje su se doticale uklanjanju povreda povlastica tavernikalnog sudovanja, počinjenih od zemaljskih sudaca.⁵⁸

Nadležnost tavernikalnog suda

Nadležnost tavernikalnog suda u početku se protezala na područje kako materijalnog, tako i kaznenog prava. No, s vremenom, posebno od kraja XV. st. njegova se nadležnost počela ograničavati, pa je priziv počeo bivati isključen u kaznenim i nekim oporučnim parnicama.⁵⁹ Nadležnost tavernikalnog suda odnosila se tako samo na rješavanje građanskopravnih sporova u prizivnom postupku, konkretno ograničenih u oblasti imovinskog, nasljednog i obveznog prava u opsegu vrijednosti spora od 60–300 zlatnih forinti.⁶⁰ Sporovi u vrijednosti većoj od 300 forinti rješavali su se na personalnom sudu (*sedes personalitia*). Premda je stvarna nadležnost toga suda bila ograničena, u praksi su se ipak i dalje rješavali i sporovi koji su se odnosili na kazneno pravo.⁶¹

Isto tako, u praksi ovoga suda bili su rješavani sporovi crkvenih osoba, samostana, kaptola i vlasnika nekretnina na gradskim područjima, pogotovo plemića koji su se zbog opasnosti od Turaka u sve većem broju naseljavali na područjima slobodnih kraljevskih gradova.⁶²

Proces unificiranja gradskog prava tavernikalnih gradova predstavlja, dakle, produkt njihove uske suradnje, koja je bila usmjerena na zaštitu prava i privilegija gradova, jačanje njihova pravnog i političkog položaja, što je trebalo uslijediti posredstvom učvršćivanja autonomije sudstva, koje bi bilo nezavisno od utjecaja plemićkog prava.⁶³

⁵⁸ Mertanová, n.dj., 227.

⁵⁹ ... *Quod de testamentis, de factis vitiosis; videlicet verborum, livorum, plagarum, vulnerum, membrorum mutilationibus, homicidiis, non habeat se magister Tavernicorum, aut ejus vice-gerens, intrromittere*. CIH II, 182. Vladislav II. rezervirao je za crkvene sudove oporuke, koje su sadržavale pobožne donacije. U postupcima, koji su bili vezani uz drugačije oporuke, moglo se prizivati na tavernikalni sud. v. CIH II, 186.

⁶⁰ *Quod nulla causa, praeterquam haereditates tangens et debita ultra florenos 60 auri et non intra se extendentia ad sedem domini magistri tavernicorum possit appellari*. CIH II, 182.

⁶¹ Mertanová, n.dj., 227.

⁶² Mertanová, n.dj., 228.

⁶³ CIH II, 182.

Personalni sud (*sedes personalitia*)

Prema Tripartitu,⁶⁴ gradovi su u prizivnom postupku svoje sporove slali na tavernikalni sud kao drugostupanjski prizivni sud, a ako strane u parnici ne bi bile niti onda zadovoljne s rješenjem, žalbe bi se slale na sud kraljevskog personala (*personalis praesentia regia*) ili njegova zamjenika (*locumtenens personalis praesentiae*), kao trećestupanjskog prizivnog suda.⁶⁵ Taj ustroj bio je već formiran II. dekretom kralja Žigmunda iz 1405. godine.⁶⁶ Premda su tim dekretom vrijednosti parnica bile neograničene, Vladislav II. ograničio je pravo na žalbu za postupke iznad 300 zlatnih forinti.⁶⁷ Do Vladislava II. personal je sudio s redovnim članovima kraljevskog sudbenog stola, što znači da su njegov sudski zbor činili prisjednici iz redova visoke crkvene hijerarhije, velikaša, plemića i pravnika protonotara. Takav sastav suda nedvojbeno je utjelovljavao pravnu svijest plemstva i nije davao mogućnost primjene gradskog prava u sporovima gradova, koji su na prvom i drugom stupnju bili rješavani primjenom gradskih pravnih običaja.⁶⁸ Ta pojava zasigurno je povećala nastojanje gradova da se unificira pravo tavernikalnih gradova u sudskoj praksi tavernikalnog suda, jer se postupovnopравни statuti tog suda iz 1479. nisu doticali postupka trećeg stupnja.

Kralj Vladislav odredio je da personal rješava prizive stanovnika gradova prema gradskim pravnim običajima, a ne prema zemaljskom pravu plemića i da pritom ne traži potporu prisegnutog sudskog bilježnika kraljevskog sudbenog stola, nego posebno određenih prisjednika.⁶⁹

Nakon reforme sudbenog uređenja Karla III. u Hrvatskoj i Ugarskoj iz god. 1723. bio je ustanovljen zajednički vrhovni sud pod nazivom kraljevska kurija (*excelsa curia regia*), koji se sastojao od stola sedmorice (*excelsa tabula septemviralis*) i kraljevskog sudbenog stola (*inlyta tabula regia judiciaria*). Godine 1791. bilo je ustanovljeno da se parnice prizivaju od tavernikalnog suda na stol sedmorice, koji je postao trećestupanjski sud za parnice slobodnih kraljevskih gradova.⁷⁰ Stol

⁶⁴ Hármaskönyve, 390 i 392. Tripartit je naziv za kompilaciju hrvatsko-ugarskog privatnog prava iz 1517, koje je autor bio ugarski pravnik Stjepan Werböczy. Najbolji i jedini prikaz toga prava dao je Mihajlo Lanović u svome djelu "Privatno pravo Tripartita," Zagreb 1929.

⁶⁵ v. II. dekret kralja Žigmunda iz 1405. u CIH I, 174. Personalni je sud nakon sudske reforme Matije I. Korvina iz 1464. dobio status najvišeg sudskog organa u cijelom sustavu sudske organizacije u Ugarskoj. v. II. dekret kralja Matije I. Korvina u CIH I, 209–212 i Mertanová, n.dj., 60.

⁶⁶ CIH I, 174.

⁶⁷ v. tavernikalni dekret Vladislava II., čl. 1 u CIH II, 185.

⁶⁸ Mertanová, n.dj., 60.

⁶⁹ v. tavernikalni dekret Vladislava II., čl. 4 u CIH II, 186. Izvori dodaju da su u njegovom stvaranju jamačno sudjelovali zastupnici tavernikalnih gradova. v. Mertanová, n.dj., 62.

⁷⁰ CIH II, 211. Stol sedmorice bio je vrhovni prizivni sud protiv presuda kraljevskog sudbenog stola, banskog stola i tavernika. Presude stola sedmorice manja je kraljevska kancelarija otpremala kraljev-

sedmorice sačinjavali su palatin, dvorski sudac, personal ili njegov zamjenik, tavernik, hrvatski ban i sedmogradski vojvoda, a kasnije je imao čak 21 člana, dok je za donošenje presude bilo dovoljno prisustvo 11 članova.

Tavernikalni i personalni gradovi (*tavernicales et personalitiae*)

Pojam tavernikalnog grada vezan je uz prostornu nadležnost tavernikalnog suda. Kao što je već prije bilo spomenuto, prvobitno se tavernikalnim gradovima nazivalo samo 7 gradova: Košice, Požun, Trnava, Šopron, Bárftu, Eperješ i Budim.⁷¹ Godine 1405. odredio je kralj Žigmund da ne potpadaju svi gradovi pod nadležnost tavernikalnog suda, nego samo oni, koji su otprije imali gradsku povlasticu. Općine s mlađim gradskim pravom morale su se ravnati po onoj matičnoj općini od koje su primile svoje statute.⁷² U dekretu Vladislava II. Jagelovića iz 1498, navode se osim 7 tavernikalnih gradova i drugi: Levoča (danas Levice) i zagrebački Gradec.⁷³

Tripartit također dijeli gradove na tavernikalne i personalne: *...civitatum itaque liberarum aliae subsunt jurisdictioni personalis praesentia regiae majestatis, ut Alba-Regalis, Strigonium, et Leuchovia: aliae vero, ex antiqua regni consuetudine, jurisdictioni magistri tavernicorum regalium, sicuti Buda, Sopronium, Tyrnavia, Bartfa et Eperies.*⁷⁴

Ipak, treba naglasiti da se u sudskoj praksi nisu rješavali samo sporovi spomenutih gradova, već i drugih kraljevskih gradova odnosno trgovišta i privilegiranih mjesta, koja su imala "pravo mača" (*jus gladii*).⁷⁵

To proširivanje nadležnosti tavernikalnog suda ima svoje začetke početkom druge polovice XV. st., kada se među izvorima navode i sporovi, koji su pripadali i drugim gradovima osim 7 spomenutih tavernikalnih gradova.⁷⁶ U XVI. st. povećava

skom sudbenom stolu na proglašenje i izvršenje. Stol sedmorice sudio je do 1848. za Ugarsku i Hrvatsku, od 1850. do 1862. sudio je za Ugarsku i Hrvatsku kasacijski sud u Beču, a god. 1862. ustanovljen je posebni sud sedmorice za Ugarsku i posebni za Hrvatsku. Dabinović, n.dj., 400.

⁷¹ Kodeks postupovnog prava iz god. 1602. među 7 tavernikalnih gradova uključuje još i Skalice, a isključuje Budim i Peštu, koji su se nalazili pod turskom vlašću. Mertanová, n.dj., 127.

⁷² CIH I, 172.

⁷³ *... liberae civitates, videlicet Buda, Pesth, Cassovia, Poson, Sopron, Bárthfa, Eperjes, Tyrnavia, nec non Leuchovia, Mons Graeciae...* v. 1498, III, čl. 38 u CIH I, 287.

⁷⁴ Hármaskönyve (1897), 390 i 392. U bilješci 1, na str. 390 navodi se da u zbirci *Quadripartitum* IV.R.20. stoji također "*et in Slavonia Mons Graeciae*", što dalje potvrđuje činjenicu da je i zagrebački Gradec bio u to doba uvršten među tavernikalne gradove.

⁷⁵ Mertanová u prilog tome navodi predgovor prijepisa noveliranog kodeksa tavernikalnog prava iz pol. XVII. st., predgovor na prvim stranicama protokola tavernikalnog suda iz god. 1559, a posebno izdanje zbirke tavernikalnog prava iz god. 1701, gdje se kaže da je, pored Košica, tavernikalno pravo pravo i "*...aliamque civitatum, oppidorum et locorum privilegiatorum ius gladii habentium...* (...drugih gradova, trgovišta i privilegiranih mjesta koja imaju pravo mača...)." Mertanová, n.dj., 128.

⁷⁶ Mertanová, n.dj., *ibidem*.

se broj gradova koji su se željeli učlaniti među tavernikalne gradove i time dobiti mjesto u sudskom zboru, kao i broj mjesta koja su htjela odstupati svoje sporove tavernikalnom sudu. U XVII. st. gradovi koji su se htjeli uvrstiti među tavernikalne gradove, morali su tavernikalnom sudu predočiti dokumente o rješavanju svojih sporova na tavernikalnom sudu, a onda bi sudski zbor odlučivao o njihovom primanju među tavernikalne gradove.⁷⁷

Važno je još reći, da se prostorna nadležnost tavernikalnog suda protezala i na sporove gradskih stanovnika s trgovcima, koji su dolazili iz drugih gradova Ugarske, Češke, Njemačke, Poljske i Dubrovnika.⁷⁸ Ta pojava vezana je uz nadležnost tavernikalnog suda na području obveznog prava, što je svjedočilo o živom trgovačkom životu u slobodnim kraljevskim gradovima.

Tavernikalni gradovi na području Hrvatske i Slavonije

Već je prije bilo spomenuto da je u XVI. st. jedino zagrebački Gradec od svih slobodnih kraljevskih gradova na području Hrvatske i Slavonije bio ubrajan među tavernikalne gradove.⁷⁹ U Zlatnoj Buli iz 1242. tj. u privilegiju kojim Bela IV, kralj ugarski i hrvatski, daje zagrebačkom Gradecu povlastice slobodnog kraljevskog grada, stoji da je građanin ovoga grada imao dvije mogućnosti priziva protiv presude gradskog suca: jedna je bila da se presuda revidira pred gradskim starješinama (*convocatis omnibus maioribus civitatis*), uz predsjedanje gradskoga suca, a ako ni u tom slučaju stranka ne bi bila zadovoljna, priziv protiv presude ulagao bi se kralju (*ad regis... praesentiam*),⁸⁰ odnosno od kraja XIII. st. kraljevskom taverniku. U tom slučaju kralju, tj. taverniku išao bi samo gradski sudac.

Izvjesno je da je priziv na kralja bio neuobičajeniji od ta dva priziva, premda je taj postupak bio otvoren svakom građaninu. Ovaj se postupak vrlo rijetko pokretao zbog dodatnog iznosa kojeg je pritom trebalo uplatiti, dok su nešto češće presude revidirali gradski starješine, koje su činili nekadašnji suci (*antiqui iudices*).⁸¹ Ipak je

⁷⁷ Mertanová, n.dj., 130.

⁷⁸ Mertanová, n.dj., *ibidem*.

⁷⁹ Prije je bilo napomenuto da se slobodni kraljevski grad Ilok u XVI. st. ubraja među ugarske, a ne slavonske gradove.

⁸⁰ CD IV, 173.

⁸¹ K.-D. Grothusen ovaj zaključak stvara na temelju sudskih presuda, objavljenih u zbirci Ivana Krstitelja Tkalčića, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae* (dalje MCZ), sv. IV, Zagreb 1897 i sv. V, Zagreb 1898. On nalazi objavu presude nekadašnjih sudaca (*iudices antiqui*), koji su sačinjavali prizivni sud u samom gradu, s dodatkom: *ipse autem domine ipsam causam ad magistrum tavernicorum... appellarunt*. MCZ V, 42–43., dalje: *Ipsam autem causam magister Nicolaus... ad magistrum tavernicorum regalium ad octavas festi Omnium sanctorum nunc proxime venturas appellavit examinandum et terminandum; quibusquidem partibus ipsum terminum assignavimus comparere in pre-*

već sama garancija mogućnosti obraćanja, pa čak i izravnog, sudu vladara mnogo značila i zasigurno pogodovala atmosferi u gradu koji je trebao privući strane trgovce.⁸²

Premda zagrebački Gradec nije pripadao prvoj grupi od 7 tavernikalnih gradova, njegovo članstvo bilo je neosporno i zbog dokumenata, koji su jasno dokazivali da su njegovi sporovi bili odstupani na rješavanje tavernikalnom sudu.

U dokumentima iz XIV. st. vidljivo je da je nadležnost tavernikalnog suda u prizivnom postupku bila neupitna i za kraljicu Mariju i za kralja Žigmunda, premda je ban pokušavao katkada preuzeti tu ulogu.⁸³

Isto tako, tu je i poziv kralja Matije II. iz 1610. godine upućen Gradecu, kojim ga obavještava o izboru Ivana Draškovića Trakošćanskog za novog kraljevskog tavernika i poziva da aktivno sudjeluje na tom sudu te da mu šalje prizive na rješavanje.⁸⁴

U XVII. st. dolazi do revizije članstva pravih tavernikalnih gradova, pa 1680. zagrebački Gradec opet jasno dokazuje na temelju predloženih dokumenata da je pravi tavernikalni grad.⁸⁵ To članstvo bilo je potvrđeno i na zasjedanju tavernikalnog suda 16.6.1703, kada je nakon ispunjenja uobičajenih uvjeta i naknade od 150 forinti isti bio napokon službeno primljen među ostale gradove podređene jurisdikciji tavernikalnog suda i kada mu je bilo određeno mjesto u sudskom zboru.⁸⁶

No, ostali slobodni kraljevski gradovi nisu sa sigurnošću bili ubrajani među tavernikalne gradove, već su sporadično odstupali svoje sporove tavernikalnom

senciam predicti magistri tavamitorum regalium. MCZ IV, XVI, MCZ V, 156. i Klaus Detlev Grothusen, Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts, Wiesbaden 1967, 151. M. Apostolova-Maršavelski također ističe da je priziv na trećestupanjski sud pred vladara, odnosno od XIV. st. pred tavernika, uglavnom ostao teoretska alternativa zbog riskantne i skupe procedure. U prilog tome ističe činjenicu da su za čitavih 15 godina npr. u sudskim knjigama iz razdoblja 1375–1390. zabilježena samo dva takva slučaja, v. opet MCZ, V, 43, 156. Apostolova-Maršavelski, n.dj., 17.

⁸² Apostolova-Maršavelski, n.dj., *ibidem*.

⁸³ O tome svjedoče dokumenti o sporu između zagrebačkog Gradeca i Kaptola god. 1390. i 1391. kada su gradečki građani ubili nekog zločinca, a kraljica Marija i kralj Žigmund naglašavaju izričitu nadležnost tavernikalnog suda, a ne bana, u tom pitanju. MCZ V, 318, 321, 348, 354.

⁸⁴ ... *iudicio et iudicatu illius astare et appellationes vestras ad ipsum sedemque illius tavernicalem dirigere...* AC V, 34.

⁸⁵ Franjo Patrekovicz obavještava 9. travnja 1680. tavernika Imru Erdödyja o nalogima prijašnjih tavernika Adama Fórgacsa i Kristofora Báfija, iz kojih jasno proizlazi navedena činjenica. Tomu pridodaje i mišljenje ondašnjeg kraljevskoga personala, koji je nakon pregleda sudskih naloga (*mandata*), podijelio njegovo mišljenje (Središnji državni arhiv u Bratislavi – arhiv obitelji Erdödy, korespondencijska kartica 3, bez signature). Zagreb i 1543. odstupa spor u prizivnom procesu tavernikalnom sudu (Okružni državni arhiv Trnava-magistrat grada Trnave, *Tavernicalia* 1516–1750, kutija 1, bez signature). Mertanová, n.dj., 84.

⁸⁶ Mađarski državni arhiv, 0.92 Protocolla sedis tavernicallis 1703, 453 i Veres, M.: *A tárnoki hatóság* [Tavernikalna vlast], 17. Mertanová, n.dj., *ibidem*.

sudu. Tako je grad Donji Križevci (*Civitas Inferior Crisiensis*), koji je u XVII. st. pripadao pod nadležnost personalnog suda, pokušao na zasjedanju tavernikalnog suda od 26. do 28. siječnja 1695. dokazati svoje članstvo među tavernikalnim gradovima. Pritom su Donji Križevci podastrli zapis spora između Gornjih i Donjih Križevaca, koji je riješio tavernik Toma Erdödy na zasjedanju tavernikalnog suda održanom u Varaždinu 15. srpnja 1617.⁸⁷ No, ta činjenica ipak nije potvrdila njegovu pripadnost u prethodnom razdoblju pod nadležnost tavernikalnog suda, pa je na tom zasjedanju ta molba bila odbijena. Za hrvatske i slavonske staleže pripadnost Donjih Križevaca pod nadležnost tavernikalnog suda bila je neprijeporna jer oni u 21. saborskom članku iz 1682. kažu da u jednom sporu između tog grada i Stjepana Lučkog, župnika crkve Sv. Križa u Križevcima,⁸⁸ u obzir treba uzeti tavernikalne odredbe (*statuta tavernicalia*).⁸⁹

Konačno rješenje o tavernikalnom, kao drugostupanjskom prizivnom sudu, za slobodne kraljevske gradove Koprivnicu, Gornje i Donje Križevce, Senj te za tvrđu Cirkveno bilo je doneseno tek na kraljevinskoj konferenciji održanoj u Zagrebu 18. siječnja 1749. pod predsjedanjem banskog namjesnika Ludovika Erdödyja de Monyorokerek.⁹⁰ Taj elaborat bio je izrađen na temelju ranije dodijeljenih isprava. U elaboratu se ujedno dokazuje da grad Varaždin pripada isključivo pod nadležnost suda personalova zamjenika (*iudicatus personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenentis*), a u njegovoj odsutnosti sudu dvorskog suca (*iudex curiae regiae*).⁹¹

S obzirom na neistraženost protokola tavernikalnog suda, ne može se sa sigurnošću ustvrditi, da li se i u sudskoj praksi pojavljuju parnice, koje bi bile odašiljane iz ovih gradova na rješavanje tavernikalnom sudu. Time bi njihov status tavernikalnih gradova bio nepobitno potvrđen.

⁸⁷ Mađarski državni arhiv, 0.92 Protocolla sedis tavernicalis 1695, 438. v. Mertanová, n.dj., 83. Taj isti zapis podnio je grad Donji Križevci i na zasjedanju Hrvatske kraljevske konferencije 1749, kada je njegovoj molbi bilo udovoljeno. v. dolje.

⁸⁸ U članku ne piše u kojim, vjerovatno u Donjim.

⁸⁹ Zaključci, 408.

⁹⁰ Josip Kolanović i Andrija Lukinović, Hrvatske kraljevske konferencije (dalje HKK), sv. IV, Zagreb 1992, 38–44. Signatura ovog elaborata u Hrvatskom državnom arhivu je A III, 88.

⁹¹ HKK IV, 39. Odredbe ovog elaborata, koje spomenute gradove odvajaju od nadležnosti personalnog suda te ga stavljaju pod sud tavernika, ipak nisu potvrđene u ugarskim pravnim priručnicima. Tako se u *Cynosura* ugarskih pravnih pojmova, gradovi Križevci, Koprivnica, Senj, zajedno s Varaždinom, svrstavaju među personalne gradove, dok samo zagrebački Gradec biva uvršten među tavernikalne gradove. v. *Cynosurae pars I.* pod *civis, civitas* u CIH II, 310. Takva podjela ipak ne mora biti najtočnija jer E. Kelemen među personalne gradove ubraja uz Križevce, Koprivnicu, Požegu i Varaždin čak i zagrebački Gradec, čija je pripadnost među tavernikalne gradove neosporna. cf. Kelemen, n.dj., 281.

Premda je ta činjenica još uvijek upitna, ipak je jasno vidljivo njihovo nastojanje da se izmaknu nadležnosti personalnog suda i time postanu sigurni u očuvanje svojih povlastica kao slobodnih kraljevskih gradova.

Zaključak

Borba za samostalnost i autonomiju slobodnih kraljevskih gradova u Hrvatskoj i Ugarskoj bila je dugotrajna i teška. Jedan od važnih čimbenika u održanju te samostalnosti bilo je i postojanje tavernika i tavernikalnog suda. Kako su slobodni kraljevski gradovi od kraja XV. st. činili četvrti stalež u državi, njihova je važna uloga u društveno-političkom životu kraljevina bila neosporna, premda njihov broj nikada nije bio velik (poč. XVI. st. bilo je 15 takvih gradova, a kasnije se taj broj popeo na oko 17 gradova u jednoj i drugoj kraljevini). Važnost postojanja tavernika, tavernikalnog prava i, na posljepku, tavernikalnog suda bila je neprestano potvrđivana, jer su se mnogi gradovi tijekom XVI, XVII. i XVIII. st. pokušavali uvrstiti među tavernikalne gradove, kojih je broj u XV. st. iznosio tek 7 gradova. Članstvo zagrebačkog Gradeca među tim gradovima neosporno je dokazivalo njegov povlaštenu status među gradovima Hrvatske i Slavonije, jer niti jednom drugom gradu nije uspjelo tako dugo očuvati svoje slobostine i autonomiju. Premda, dakle, značenje tavernika i njegova suda nije imalo globalni značaj za sve slobodne kraljevske gradove u Hrvatskoj i Slavoniji, njihovo neprekinuto nastojanje da budu uvršteni pod njegovu nadležnost dokazivalo je činjenicu da su ti gradovi bili svjesni njegova velikog značenja. Za istraživanje sudske prakse i stvarnog djelovanja tavernikalnog suda najznačajniji su svesci tavernikalne knjige (*liber tavernicalis*), koji sadrže sudske presude tog suda, a danas se nalaze u Mađarskom državnom arhivu (Magyar Országos Levéltár) u Budimpešti. Nažalost, ti su svesci vrlo slabo istraženi i nisu tiskani, a njihovo istraživanje donijelo bi pravu sliku o djelatnostima tog suda, pa se nadam da će u budućnosti i oni biti istraženi.

Zusammenfassung

TAVERNIK, TAVERNIKALRECHT UND TAVERNIKALGERICHT

Das Tavernikalgericht war eine der wichtigsten Bezeichnungen der Autonomie der königlichen Freistädte in Kroatien, Slavonien und Ungarn, von 14. bis 19. Jahrhundert. In diesem Aufsatz werden die Unabhängigkeit der Stadtgerichte in den königlichen Freistädten als eine wichtige Komponente Ihrer Autonomie, das Amt des Tavernikes und sein Verhältnis zu den Stadtgerichten, die Besitzer des Tavernikalamtes, die Bedeutung für die kroatische Geschichte hatten, die Struktur des

Tavernikal- und Personalgerichtes, das Inhalt des Tavernikalrechtes und sein Kodifikationprozess und die Frage der Tavernikal- und Personalstädte in Slavonien, Kroatien und Ungarn in der Zeitspanne des 13.–18. Jahrhunderts dargestellt. Ein besonderer Ausdruck wird der Hoffnung gegeben, da in der Zukunft die Protokolle des Tavernikalgerichtes, die sich im Staatsarchiv in Budapest befinden, ausgeforscht werden und auf dieser Weise ein sachliches Bild von der Praxis dieses Gerichtes geben.